

novanja 4

Pogovori o kulturi

Leto 2

Kranj, 7. avgusta 1968

Gorenjska folklor in današnji čas

Angleška beseda folklore pomeni v širšem pomenu kar narodopisje, v ožjem pa duhovno ljudsko kulturo: pesmi, plese, likovno umetnost itd. V tem sestavku bomo razmišljali predvsem o tistem narodnem blagu, ki je danes ponovno oživljeno in obstaja v naši zavesti; to so narodne noše, poslikane skrinje, narodno zabavna glasba, poslikane panjske končnice itd.

V primerjavi s kmečkim življenjem drugod na Slovenskem je bil v preteklosti gorenjski kmet razmeroma visoko kulturn in gmotno trden. To razlikovanje je postalo zlasti v 18. stoletju zelo vidno tudi navzven. V tem času so nastajale komercialne ceste in uspešnejše prevoznitvo je izpodrivalo tovarništvo. Na Gorenjskem sta se razmahnila vaška obrt in trgovina, ki sta bili najmočnejši vir bogatenja trdnih kmetij. Ohranjeni podatki nam pričajo, da je Gorenjska prednjačila tudi v poljedelstvu, saj so tedaj razen Gorenjske vse druge slovenske pokrajine uvažale žito. Ugodnejši je bil tudi socialni položaj Gorenjcev. Terezijanske reforme, ki so zaradi potreb po svobodni delovni sili lajšale podložništvo, so bile učinkovite predvsem na Gorenjskem. Po popisu iz leta 1848, ko je bilo odpravljen podložništvo, so npr. dolenski podložniki opravljali nad 70% vse tlake, predpisane na Kranjskem. Na Gorenjskem je bil tudi zaradi ugodnega zemljepisno prometnega položaja kapitalistični razvoj intenzivnejši; v 18. stoletju smo pričali razmahu premoženjske diferenciacije na vasi.

Ce govorimo o gorenjskem kmetu v dvestoletni oddaljenosti, moramo ločevati bogat in reven kmečki sloj. Prav to razlikovanje je rodilo pri bogatih potrebo reprezentirati višjo družbeno stopnjo tudi navzven. Ta potreba se je že več stoletij izražala na hiši, ki je bila pri bogatejših zidana, okrašena s kamnoseškimi nadrobnotimi, pri revnejših pa je bila preprosta, manjša in največkrat lesena. Potreba po reprezentativnosti je šla pri bogatih v korak z večjo svobodo in duhovnimi možnostmi; bila je najmočnejša spodbuda za nastanek razkošno poslikanega kmečkega pohištva, slik na steklo, poslikanih panjskih končnic, krašenih arhitekturnih detajlov na hiši itd. S temi objekti, ki niso bili življenjsko nujni, je bogatejši vaški sloj dokazoval, da si lahko privoščijo več kot revni, skratka, da je družbeno veljavnejši. Seveda bi močno pretiraval, če bi ta moment imeli za edini ali najvažnejši. To je bil predvsem pogoj, ob katerem so se uresničile kmetove potrebe po likovni umetnosti. Podobno velja za kmečko praznično nošo iz druge polovice 18. in iz 19. stoletja, ki je bila v 18. stoletju kar privilegij bogatega vaškega sloja. Šele v 19. stoletju so si takšne obleke kupovali tudi revnejši, ki so hoteli zmanjšati navzven vidne razlike in so v tem času tudi že imeli za to večje možnosti, čeprav je ta obleka zanje pomenila ogromen finančni izdatek, kar pa spet ni veljalo za bogate.

V naši zavesti živi ta kulturna zapuščina dokaj intenzivno. Pri tem lahko opazimo, da poznamo predvsem predmete iz 19. stoletja na Gorenjskem — iz časa razcveta kmečke kulture, ki je temeljil na precej surovi resničnosti, na

temeljih razvijajočega se kapitalizma na vasi in s tem zvezane premoženjske diferenciacije.

Samo od sebe se zastavlja vprašanje, zakaj se je v naši zavesti zasedlo prav to blago in ne tudi starejše. Ne moremo se zadovoljiti z mnenjem, da temeljji zanimanje za to gradivo pač na večji dostopnosti zaradi bližine mlajše preteklosti, saj nam je na voljo dokaj dokumen-

tov in predmetov iz večje časovne oddaljenosti, ki pa ne vzbujajo zanimanja. Resnični odgovor moramo pač iskati drugod, v splošni podobi polpreteklega časa oz. v interesih, ki so pobudili tovrstno zanimanje.

Ustavimo se pri izrazu »narodno blago«, s katerim pogosto označujejo omenjeno kulturno zapuščino. Očitno hoče to ime označiti nekaj, kar je lastno vsemu slovenskemu narodu. Prav tu morajo iskati korenine svojstvenemu slovenskemu in selektivnemu pojmovanju in predstavljanju kmečke kulture iz preteklosti.

Imenitni kmečki okrašeni predmeti z Gorenjske iz 19. stoletja so postali kar simbol vsega slovenskega ozemlja. Če kjerkoli na Slovenskem slišijo npr. izraz »narodna noša«, si pri tem predstavljajo praznično kmečko obleko Gorenjcev iz 19. stoletja, čeprav so se tedaj drugod na Slovenskem nosili kmetje povsem drugače. Podobno velja tudi za poslikane skrinje in druge, najrazkošnejše okrašene gorenjske kmečke predmete.

Pri tem se moramo vprašati, zakaj so ravno to, časovno in zeljepisno omejeno, estetsko selekcionirano področje kmečke kulture začeli močno ceniti ob koncu 19. stoletja in zlasti v mestih v obdobju med dvema vojnama. Zanima nas, kateri so bili vzroki za to zanimanje in precenjevanje tega materiala, saj se vlečejo v današnji čas, ko se je to pojmovanje prilagodilo drugačnim interesom in gledanju naših dni.

Skladno z najvišjo splošno kulturno stopnjo gorenjskega kmečkega prebivalstva so bili tudi okrasni predmeti te kmečke kulture 18. in 19. stoletja najlepši in najimpozantnejši. V razvoju (Nadaljevanje na naslednji strani)

Noša iz Smednika — prva polovica 19. stoletja (po Goldensteinu)

(Nadaljevanje s prejšnje strani)

slovenske narodne zavesti je nastala potreba reprezentirati imenitne slovenske dosežke. Kot izraz te potrebe pa je postalo gorenjsko »narodno blago« kar simbol narodnostnega in kot tako je bilo tudi močno precenjevano. V skladu s pojmovanjem, da tvori jedro in bistvo slovenskega naroda kmet, naj bi torej to blago kar predstavljal kulturo slovenskega naroda. To je bil neresničen izhod in popularno zanikanje tedaj splošno znane delitve na zgodovinske in nezgodovinske narode.

Jasno je, da je bila za te potrebe nujna selekcija. Izbrani so bili najlepši predmeti — ti so izhajali z Gorenjske — samo ti so postali znani in zanimivi — postali so, sicer neavtentično, last slovenskega naroda — dobili so nečasoven, konstanten značaj.

Nastalo je npr. mnenje, da so praznično gorenjsko nošo 18. in 19. stoletja nosili kmetje kar vsak dan in to že od nekdaj. Resnica je seveda močno drugačna, saj vemo, da so te obleke nosili le ob praznikih, ob delavnikih pa preproste in nič kaj lepe delovne obleke. Pred 18. stoletjem pa te »narodne noše« sploh niso poznali, saj so bili oblečeni povsem drugače. Naj omenimo samo obleko iz 15. in 16. stoletja, ko je kmet nosil hlačne nogavice, ki so bile podobne hula hup hlačam, čez te pa prepasan suknič v obliki današnje srajce. Posebna določila — policijski redi — so dovoljevala kmetom le nošnje napreprostejših tkanin in omejenih barv. Zato je bila kmečka obleka tega časa pretežno siva in rjava. Enako velja za nošo kmetic, ki so bile oblečene v preprosto enodelno obleko, na glavi pa so nosile belo ruto. Tedaj ni bilo sledu o sklepancih, avbah in podobnem, kar menda tvori nepogrešljiv del predstave o »narodni noši«.

Enako je bilo s poslikanimi skrinjami, zibelkami, slikami na steklo, panjskimi končnicami in podobnim. Skrinje so bile v 15. stoletju kar preprosti zaboji, kasneje so jih krasili s slepimi arkadami in skromno poslikali z dvema ali tremi barvami. Pa še te skrinje so bile razmeroma redke. Šele ob koncu 18. stoletja se množične pojavijo barvno pestre in razkošne slikarije na kmečkem pohištvu. Slik na steklo in poslikanih panjskih končnic pa pred sredo 18. stoletja sploh ni bilo.

Ceprav pomeni 18. in 19. stoletje čas razcveta kmečke kulture, se je ta seveda razvijala naprej tudi v 20. stoletju. Izboljšanje splošnih kulturnih, socialnih, premoženjskih in izobrazbenih razmer je rodilo močnejše zblíževanje kmečke in meščanske kulture. Industrijska produkcija si je poiskala tržišče tudi na deželi. Splošna razgledanost in ugodnejše finančne možnosti so v 20. stoletju tudi zaradi ugodnejše cene naravnost odvrčale od izdelkov domačih obrtnikov ali celo doma izdelanih predmetov. Kmet se je spremenil — spremenila se je njegova kultura in potrebe po kulturnih oblikah. Ta razvoj se je še intenziviral po drugi vojni. Če si ogledamo danes kmečko vas na Gorenjskem, opazimo nov tip hiše, ki je poenostavljen posnetek predmestnih vil iz obdobja med obema vojnama, pohištvo je pretežno industrijsko izdelano, kmečka obleka (zlasti praznična) se skoraj v ničemer več ne loči od mestne, saj tako v mestu kot na deželi kupujejo konfekcijo istih tovarn. Ta razvoj je seveda odvisen tudi od finančnih možnosti. Nekateri si v prej omenjenem načinu hiše samo predelujejo, bogatejši si gradijo nove. In spet je na Gorenjskem, kjer je narodni dohodek še vedno najvišji v Sloveniji, ta razvoj najhitrejši, čeprav si tudi drugod podobno pomagajo z občasnim delom v tujini, s čimer si zagotovijo zelene kulturne dobrine, nato pa spet zaživijo doma.

Kot je imel nekdaj, ima tudi danes gorenjski kmet svojo folkloro, čeprav jo težko imenujemo le kmečko, saj je bolj ali manj izenačena z mestno ali masovno kulturo. Tu mislimo zlasti na popevke, poljudne časopise, kot so TT ali Nedeljski dnevnik in podobno.

Iz povedanega je razvidno, da je tisti del kulture, ki jo označujejo z imenom »narodno blago«, le kratak in selektiven izsek iz razvoja gorenjske kmečke kulture. Nakazali smo vzroke za izjemno poudarjanje te kulture zapuščine. Ti vzroki pa so danes komajda še dejavni in vendar zanimanje za »narodno blago« ni uplahnilo, morda se je celo povečalo. Tedaj so vendarle nastopili novi dejavniki, ki ohranjajo že prej

oblikovanj odnos do izbranih objektov gorenjske kmečke kulture 18. in 19. stoletja.

Omembe vredno je dejstvo, da folklor 19. stoletja nastopa danes v nekoliko spremenjeni obliki. Najvidnejši nov pojav je nastanek t. i. »narodno zabavne glasbe«. Pri tem je očitno, da instrumentalni sestavi in kompozicije te glasbe niso posnetek kmečkega petja in godbe iz 19. stoletja. Se več, večina teh pesmi je napisana danes. Udomačeno ime za to zvrst glasbe pove, da gre za navezanost na tradicijo, na »narodno« glasbo in tudi, da je ta glasba zabavna. Ta kombinacija seveda ni nastala po naključju. Kot vso masovno umetnost našega časa so jo narekovali komercialni momenti: na eni strani sentimentalnost tekstov, ki je v zvezi s situacijo človeka, kot jo opisujemo v sledečem tekstu, na drugi strani pa melodičnost, ki spominja na »narodno« blago, na izbrane in predelane kmečke pesmi iz 19. stoletja. Ta glasba sicer nehoti predstavljati obujanje lažne predstave o naši folklori, ki je nastala v polpretekli dobi iz omenjenih vzrokov. Zato je tako razširjena in priljubljena in potemtakem pogojena s finančnim učinkom na tržišču zabavne glasbe, ki je danes prek radia, TV in gramofonskih plošč sila dosnosno.

Drugo vidnejše področje obujanja lažnega odnosa do kmečke folkloro so razne turistične prireditve, kot so Kravji bal, Kmečka olicet in podobne. Na teh prireditvah se pojavljajo noše, ki predstavljajo »narodno nošo«, kakor se je oblikovala v predstavah slovenskega meščana v polpretekli dobi. Očitno je v ozadju spet finančni učinek, pogojen z razvojem turizma, ki je zažutilo potrebo pospešiti turistični obisk z lokalnimi značilnostmi.

Tretje najvidnejše področje oživljanja »narodnega blaga«, katerega predstavo je s selekcijo oblikovalo narodno zavedno meščanstvo, je po-noven vdor t. i. alpskega sloga, kar opazimo največkrat pri vikend hišicah. V obdobju med dvema vojnama je bila zlata doba tega sloga. Na polknihi so izrezovali srca, notranjščine so opremljali z najrazličnejšimi opaži, izdelovali so celo nočne omarice v »kmečkem« slogu, skratka, na stajale so oblike in kombinacije, kakršnih kmečka kultura sploh ni poznala. Ta slog je bil pojmovan kot »kmečki« in »narodni«. Očitno so hoteli s takšnim okrajševanjem poudariti slovensko zavednost kakor tudi malomeščanski odpor do tedanje umetnostne arhitekture, ki se je znebila historicističnega okrasja. Družbeni nosilci tega sloga so bili skoraj izključno gnotno ugodno situirani meščani, torej »gospodje«. Na to okolščino je posredno oprto današnje oživljanje »alpskega« sloga. Ponavljanje in obujanje starejšega, »gospodskega« stila življenja in oblik je običajen proces, ki nastaja po družbenih preobratih. Za to je npr. klasičen primer način življenja »nepovceev« v Sovjetski zvezi po revoluciji. Ti so posnemali zunanjo formo buržujškega življenja oz. so jo posnemali takšno, kakršno so si predstavljali. Ekvivalenten primer je obujanje alpskega sloga, zakaj z njim želi današnji nosilec teh stremiljenj pokazati, da je ugleden in izbranega okusa. Jasno je, da ta njegov okus temelji na mentaliteti, ki je blizu meščanski miselnosti iz časa med obema vojnama in da mu pomeni bogatejši slovenski meščan iz najbližje preteklosti še vedno predstavo bogatosti, uglednosti in izbranosti.

Te pojave včasih označujejo strokovnjaki kar kot »sekundarno folkloro«, saj so to vendarle nove kulturne oblike, čeprav so nastale na lažnih predstavah o preteklosti. Ti pojavi so tedaj izraz današnjega izobrazbenega stanja, mentalitete, interesov in pogojev. Zato je »sekundarna folkloro« vsekakor del izraz našega časa. Tedaj so zmotne obsodbe strokovnjakov folkloristov, ki hočejo v teh pojavih videti reprodukcijo kmečkih oblik iz 19. stoletja in kritizirajo netočno in svojevoljno prevzemanje originalnih oblik. Vsekakor pa velja njihova sodba, da so te oblike ključni pojav, ki simulira, da vsebuje resnične duhovne vrednote, dejansko pa jih spretno nadomešča z različnimi surogati. Zdi se, da velja povedati nekaj besed o boju proti ključu katerekoli vrste. Izkušnja nas uči, da je prizadevanje za odpravo ključa z vzgojo okusa in prepričevanjem povsem jalovo. V najboljšem primeru vodi v aranžerstvo (seveda ne tisto v izložbah, ki je povsem v redu), kjer so resnične duhovne vrednote spet odpravljene in je njihovo nadomešča-

nje s surogati le spretneje in okusnejše zakrito, saj gre pri tem zgolj za ključ bolj raffinerane vrste. Da je temu tako, je razumljivo — dokler obstajajo psihosocialni pogoji za ključ, toliko časa bo ta tudi naprej razkošno cvetel.

Če je tedaj jasen pomen »sekundarne« folkloro in meščanskega pojmovanja izbora ljudskega blaga iz 18. in 19. stoletja, nam ostane ključno vprašanje pričujočega spisa — kakšno resnično družbeno koristno vlogo ima lahko danes kmečka kultura iz časa razcveta in kako je mogoče to vlogo uresničiti.

Gorenjska folkloro je del gorenjske preteklosti, torej del zgodovine. Danes ne mislimo več, da so predmet zgodovinopisja samo vojske, bitke, države in vladarji, ampak smo se povzpeli do prepričanja, da je zgodovina človeška preteklost v celoti, torej z vseh vidikov, ki se nam danes zde pomembni. Samo zaradi tehničnih težav, obsega, raznovrstnosti gradiva in strokovnega obvladovanja posameznih področij je upravičena specializacija in nastanek različnih zgodovinopisnih disciplin (npr. socialne, politične, ekonomske, tehnične, umetnostne zgodovine, etnologije in arheologije itd.) kakor tudi raznih njenih podvej (npr. zgodovine medicine, agrarne zgodovine, zgodovine športa, avtomobilizma itd.). Ob tem pa se nam danes kakor v vsakem času ponovno zastavlja vprašanje, kakšno korist imamo danes od zgodovine. Nikakor ni neznano mnenje, da je zgodovinopisje nekoristna družbeno igra. To prepričanje izhaja iz vedenja, da so današnji življenjski problemi vendarle različni od problemov preteklosti in da je zgodovina kaj slaba učiteljica življenja. Vpraševanje o koristnosti zgodovine se je še pred poldrugim stoletjem drugače zastavljalo. Takratna najsplošnejša funkcija zgodovinopisja je bila predvsem v poveličevanju močne in slavne državne ali dinastijske preteklosti, v utemeljevanju smiselnosti in »naravnosti« družbenega sistema itd. Prav zato je bil v ospredju zanimanja vojaški in politični vidik zgodovinopisja. V prejšnjem stoletju pa se je ta funkcija že spreminjala, kar je rodilo vrsto novih, specializiranih zgodovinskih disciplin. To pomeni, da so začeli spoznavati zanimivost in pomembnost tudi drugih področij človeške preteklosti. Takrat so nastali temeljni specializirani zgodovinopisja, na katerih se danes nadaljuje razvoj sodobnega tovrstnega dela.

Tedaj je razumljivo, da se nam danes kaže pomen zgodovine drugače kot v preteklosti. Nekdanji družbeni eliti, ki si je ustvarila svojstven odnos do sveta in svojstveno kulturo, so se kazali pomembni le nekateri vidiki človeške preteklosti. V procesu vsesplošne demokratizacije in izenačevanja kulture v 20. stoletju, pa so se tudi pogledi na zgodovino spremenili in dokaj unificirali. Nekdanja ogromna kvalitativna razlika med kulturo fevdalcev ali velike buržoazije in ljudstva je danes predvsem še kvantitativna. Ta-

Skleda — izdelek lončarske delavnice iz Ljubno na Gorenjskem, 19. stoletje

ko npr. v gospodinjstvu nekega tovarnarja ali delničarja uporabljajo enak pralni stroj kot v gospodinjstvu tovarnarjevega delavca. Delničar in njegov delavec gledata isti televizijski spored in poslušata isti radijski program, bereta iste knjige, skupno se udeležujeta istih nogometnih tekem, itd., da naštejemo samo najvidnejše znake. Razlike v kulturi družbene elite in ljudstva se torej silno zmanjšale, in kar velja za zgodni svet, ki daje osnovni ton svetovni kulturi, velja še toliko bolj za našo družbo. S tega vidika ima danes posameznik iz ljudstva — v primeri s preteklostjo — velike možnosti življenjskega uveljavljanja. Vzporedno z omenjenim izenačevanjem kulture pa nastopajo danes problemi druge vrste, ki so bili v preteklosti malo pomembni. Tu mislimo predvsem na težnje in zapletene mehanizme moderne industrijske produkcije, ki se izmikajo kontroli in postavljajo produkcijo in konsumacijo kot cilj in ne kot sredstvo človeka. Ta proces je svetovnega značaja in se uveljavlja tako na Zahodu kot pri nas, čeprav v različnih in načinih.

Posledice teh stremeljenj so jasne: posameznik naj bo v vseh svojih razsežnostih prilagojen proizvodnemu in potrošniškemu mehanizmu. Tedaj je vsako njegovo stremljenje, ki je zunaj te prilagoditve, nezaželeno in celo označeno kot čudna ali nazadnjaška. S tem v zvezi navedimo ekstremen primer iz ZDA. Tam v več krajih prodajajo navadne kamne z označeno ceno od 10 do 50 dolarjev. Ljudje kupujejo te kamne z naslednjo motivacijo: mi smo kupili vse, kar se da kupiti in kar potrebujemo, tedaj to svojo potrošniško zavest in prepričanje dokažemo najbolje s tem, da kupimo predmet, ki sploh ni uporaben ali koristen.

Ta potrošniški proces obstaja tudi pri nas. Vsakdo ve, da je pametno in običajno kupiti Miksal, ker vsebuje oksilan, skoraj nobeden pa ne ve, kaj je to oksilan in kateri so zadnji Nobelovi nagajenci. Vsakdo ve za razne Marjanoviče, Pinteričke, Irgoliče, Skulje, Čebe in Zagorce, nobeden pa ni iz sredstev množičnega obveščanja poučen o slovenski znanosti in znanstvenikih, čeprav temu področju vendarle abstraktno vesplošno pripisujemo večjo pomembnost. Očitno gre pri popevkarjih in nogometu za velik denar, in prav tukaj je mehanizem potrošniškega procesa zavzel najvplivnejši dejavnik — sredstva množičnega obveščanja, ki pa človeka seveda ne samo obveščajo, ampak tudi oblikujejo.

V okviru tega temeljnega procesa in njegovih spremljevalcev je današnji posameznik vedno bolj osamljen, odtujen in nezadovoljen, zakaj njegovo človeško komuniciranje je vedno bolj vezano na predmete in njegove človeške razsežnosti se krčijo in uniformirajo. Prav mogoče je, da nastajajo v zvezi s temi procesi začetki spreminjanja človeške vrste, ki bo lahko v daljnji prihodnosti drugačna, kakršna je danes, vendar današnja psihosocijalna in psihoindividualna konstitucija povprečnega posameznika še vedno trdno grajena na tisočletnem temelju.

Tedaj se vprašamo, kakšno funkcijo ima danes zgodovina v okviru teh procesov pri nas, v Sloveniji, na Gorenjskem. Za današnjega človeka je še vedno zelo pomembna orientacija v času. Medtem ko se žival orientira samo v prostoru, se človek zaveda tudi v času, človeška dimenzija časa pa ni nič drugega kot zgodovina. Če hočemo razumeti sedanost, življenje v vseh njegovih važnih vidikih, moramo poznati preteklost, zakaj brez razumevanja sedanosti ne moremo smiselno usmerjati družbene in individualne akcije za prihodnost. Delno nam pri tem pomaga spoznanje razvoja do današnjih dni, delno primerjava sodobnosti z neko trdno točko — to pa je preteklost. Tu je resnična današnja korist in resnična potreba po zgodovini. To potrebo čuti pri najdobjih »zgodovinah« vsak, pri nastanku in razvoju občin, samoupravljanja, industrije, gradnji družinske hiše, poznanju preteklosti žene ali ljubljence. Ta potreba je tedaj najtesneje povezana z zavedanjem v svetu in poiriditvijo smiselnosti človeškega delovanja kakor tudi z najintimnejšimi posameznikovimi gibalci: uspehom, uveljavitvijo, potrditvijo osebnosti ali tudi kolektiva itd.

Takrat, ko se zavemo, da podobna zakonitost ne velja samo za posameznike, ampak za vse, ožje in širše družbene skupine, postane jasna potreba po resničnem zgodovinskega. To potrebo oblikuje vsak čas in vsaka družbena skupina po svoje, naše današnje potrebe so tedaj motivirane z današnjim družbeno kulturnim stanjem in idejo socializma.

Iz povedanega je razvidno, da pomeni omalovaževanje zgodovine, siromašenje nas samih. Ob tem bi lahko dejali, da pač nobeden ni tako bedast, da bi vede pljuval v lastno sklado in kako je potem mogoče, da danes »narodno blago« še vedno prezentiramo in pojmuemo zunaj zgodovinske situacije ali v lažni, namišljeni povezavi.

Zdi se, da je temu stanju vzrok tako v tehno-kratskih težnjah kot v nepoznavanju resničnega zgodovinskega oz. pojmovanje izpred poldrugega stoletja, ki je bilo izraz drugih koristi in nam je tuje in nekoristno. To pojmovanje nastopi največkrat najprej kar pri šolskem pouku — tu dijaku največkrat povedo, kaj ni zgodovina — trpa jo ga z različni podatki, nato pa še ločeno z nekim abstraktnimi zakonitostmi in katekizemskim zgodovinskim materializmom. Ko gre nato mlad človek iz šole v proizvodnjo, misli, da ve, kaj je zgodovina in se za takšno nekoristno igranje po pravici nikoli več ne zmeni. Tedaj se je zgodilo najslabše — z dezinformacijo mu je bila zaprta pot do koristi zgodovine.

Naše družbene institucije so institucije socialistične družbe. Torej so med drugim dolžne skrbeti za omogočanje posredovanja zgodovinskih spoznanj, zakaj brez teh si ni mogoče zamisliti popolnega osvobajanja samostojne človeške osebnosti, to pa je osnovno vodilo vsake socialistične misli. Iz tega vidika je očitna nesocialističnost poudarjanja izobraževanja samo za potrebe proizvodnje, saj je to izraz potrošniško tehnokratskih tendenc — ideal socializma pa je vsestransko osvobodjena in samostojna osebnost, ki je uspešna tako v proizvodnji kakor v samostojnem izraževanju in bogatenju človeške osebnosti v vseh njenih človeških dimenzijah.

Iz opisa današnje koristnosti zgodovine in širine njenega predmeta je razvidno, da sodi v njeno obravnavanje tudi gorenjska folklor. Vendar pri zgodovinskem obravnavanju tega predmeta ni več mogoče pristajati samo na izbor najlepših ali najprezentativnejših del iz razcveta gorenjske folklor v 18. in 19. stoletju, ampak jo moramo vključiti v tedanjo zgodovinsko situacijo in obravnavo vse duhovne kulture Gorenjcev, odkar nam jo sporočajo viri pa do

masovne kulture današnjih dni. Poslikano skrinjo je treba postaviti v obravnavanje kmečke stanovanjske kulture skupaj z drugimi, lepoto sicer nezanimivimi pohištvenimi kosi, kot so enostavna klop, mentrga idr., določiti njeno pogostnost, vrednost in namen, estetski in utilitarni. Isto velja za kmečko praznično nošo iz 18. in 19. stoletja. Ta bo dobila svojo zgodovinsko pričevalnost o kmečki obleki tega časa šele takrat, ko bo postavljena ob povsem navadno delovno obleko, ko bo povedano, da so jo nosili samo ob praznikih, da je imel gorenjski kmet večinoma samo eno takšno obleko v življenju, kakšno vrednost je predstavljala ta obleka v razmerju do drugih življenjskih stroškov in s kakšno težavo so jo kupovali revnejši prebivalci. Prav tako je potrebno razjasniti uniformno vlogo te obleke, saj je navzven najočitneje izražala stan in veljavnost njenega lastnika. Podobno velja za panjske končnice, ki bodo polnovredne takrat, ko bodo razstavljene v zgodovinski situaciji — zakaj so nastale samo pri nas, kakšno vlogo in pomen so imele in kako so sodelovale v oblikovanju obzorja naših prednikov itd. Potrebno je torej postaviti gorenjsko folkloro v zvezo z življenjem. S tem bo negirano dosedanje nezgodovinsko in lažno razmerje do tega gradiva — to bo postalo zgodovinsko pričevalno in bo lahko nudilo zgodovinsko spoznavno korist. To pa ni samo možnost, ampak je tudi nujnost, zakaj če bi zgodovinsko zanemarili to področje, bi izpuštili pomemben del gorenjske preteklosti in vendar je potrebno raziskati to preteklost v celoti, v kolikor je ta celota pomembna za sodobnost.

Takšen odnos do gorenjske folkloro že sam po sebi onemogoča dosedanje precejšnje in podcenjevanje gorenjske folkloro.

Takšna prezentacija folkloro je tedaj temeljna in neogibna, vendar še ne zadovoljuje. Zlasti pri izbranem gradivu iz 18. in 19. stoletja so estetske vrednote prerasle svoj čas in niso samo dokument časa, ampak imajo estetsko funkcijo tudi še v sedanosti. Potemtakem je potrebno pokazati, kakšne so bile te vrednote v preteklosti kot del tedanjega duhovnega zgodovinskega stanja in kakšne so te vrednote danes, ko vendarle obstajajo v naši zavesti. Torej so — čeprav manj pomembne — vseeno del zgodovine našega časa. Iz povedanega je razvidno, da je razstavljanje lepote izbranih predmetov gorenjske folkloro vendarle upravičeno in koristno. Današnji odnos do tega blaga pa narekuje neprestano poudarjanje in vezanje folkloro z določeno zgodovinsko situacijo. Sele ko bo ta povezava (zgodovinska pričevalnost) prišla v našo zavest, bo primeren tudi zgolj estetski odnos današnjega časa do te folkloro. Ta pa je del našega časa in danes ne potrebuje nikakršnih komentarjev.

Priljubljeno razmišljanje bi bilo nekoristno, če ne bi bilo ustanov, katerih funkcija je prav čim resničnejše in nazornejše prikazovanje preteklosti. To so muzeji. Pri tem velja omeniti, da je delovanje muzejev oteženo zaradi omejevanja finančnih sredstev pod okvirom realnih možnosti oz. zaradi neprimerne razdelitve celotne kvote družbenih sredstev in zaradi pritiska na muzeje, naj s svojo dejavnostjo rabijo predvsem turizmu. Jasno je, da je ta pritisk izraz prej omenjene tehnokratske potrošniške mentalitete. Zato se zdi potrebno poudariti, da je osnovna funkcija muzejev v omogočanju kultiviranja in posredovanja zgodovinskih spoznanj našim občanom. Sele po bolj ali manj popolni zadostitvi teh potreb je upravičena muzejska dejavnost, ki rabi turističnim namenom. Odgovor na vprašanje, kako uresničiti osnovno muzejsko nalogo, je preprost: edino muzejski strokovnjaki — kustosi morejo s svojim strokovnim delovanjem — raziskovanjem in pripravljanjem razstav — oblikovati uspešno muzejsko politiko. Čim bolj je strokovnjak — zgodovinar kateregakoli področja — tem kvalitetnejše je muzejsko delo, ki tembolj postaja integralni del posrednih prizadevanj za socializacijo naše družbe.

Priljubljeno spis je nakazal potrebo za postavljanje muzejskega dela in enega izmed muzejskih predmetov v kontekst s celotnim družbenim razvojem. V tem razmerju pa se pokaže potreba za povezovanje folkloro z vsakokratno zgodovinsko situacijo, s tem negirati današnji lažni odnos do narodnega blaga in končno predstavljati to gradivo kot estetsko vredno današnjega sveta.

GORAZD MAKAROVIC

Gruntarska hiša iz Zgornje Radovne z značilnostmi kmečke baročne arhitekture

Na začetku nove poti

Pesnik Bojan Pisk

Rojen 27. marca 1933 v Ljubljani. Gimnazijo obiskoval v Kranju in maturiral 1953. leta. Studiral slavistiko na filozofski fakulteti v Ljubljani. Zdaj je vodja Ljudske knjižnice v Kranju. Od 1967 je tudi odgovorni urednik Snovanj.

DELO

KNJIGA:

— UPADLA GLADINA. Kranj 1964. Zunanja oprema Henrik Marchel. Notranja oprema Milan Batista. Izdal in založil Klub kulturnih delavcev v Kranju.

Prvo pesem (Tam v dalji) je objavil v prvomajski številki Glasu Gorenjske 1950. S pesmimi je sodeloval v zborniku kranjskih maturantov Plamenica (1953); objavil je v Besedi, študentski Tribuni, v reviji Gorenjska, v Perspektivah, Problemih ter v črnogorski reviji Stvaranje (1963), za katero mu je prevedel pesmi dr. Milan Rakočević. V povojno pesniško antologijo SLOVENSKA LIRIKA 1945—1965, SM 1967, je uvrstil njen urednik Boris Paternu pesem Leživa.

Večkrat so bile njegove pesmi že v programu ljubljanske radijske postaje. Na književnih večerih je začel Bojan Pisk nastopati zelo zgodaj: prvič kot četrtošolec 1948. leta, torej pred dvajsetimi leti, in sicer na prvem posvetovanju mladih pesnikov in pisateljev v Ljubljani, potem na številnih literarnih večerih kot slušatelj slavistike v Ljubljani, po letu 1960 pa nekajkrat v Klubu kulturnih delavcev v Kranju. Za svoje pesniško delo je dobil februarja 1964 Prešernovo nagrado, ki jo vsako leto za slovenski kulturni praznik podeljuje občinska skupščina Kranj.

Takile skopi biografski in bibliografski podatki so pač zunanja stvar, vendar je prav, da jih spoznamo, če se hočemo seznaniti s človekom, ki ni vključen v noben književni krog.

Dejstva govore za to, da je Piskova pesniška pot samosvoja — v pozitivnem in negativnem pomenu besede. Ko je objavil svojo prvo pesem, je bil star šele sedemnajst let. O tehtnejših dosežkih moremo govoriti tri leta kasneje, ko je v Plamenici izpričal, da prvi verzi niso bili nastali po naključju, ampak da so bili plod globljega hotenja. Njegove pesmi so kasneje doživele posebno, ne ravno naklonjeno usodo: zbrane v knjigi so izšle šele v avtorjevem enaintridesetem letu — in tako je ta zapozneli izid po svoje spet poživel Piskovo pesniško delo. Pesmi, ki so v zbirki UPADLA GLADINA — teh je 38 — so nastale v desetletnem obdobju (1953—1963). V slovenski literiki je to čas presenetljivega uspeha zbirke PESMI STIRIH (Kovič, Zlobec, Menart, Pavček) pa do novih pesniških imen, kot so Dane Zajc, Veno Taufer, Gregor Strniša, France Pibernik, Jože Snoj, Marijan Kramberger, Miroslav Košuta, Niko Grafenauer, Valentin Cundrič idr. Posebno 1963. leto je bilo izrazito leto poezije, saj je izšlo več kot deset pesniških zbirk, ki vsebujejo marsikatero dragoceno lirično vrednote.

Usoda pesnika je pač taka, da ga do izida pesniške zbirke kritika običajno ne omenja. Ko pa imamo naenkrat zbrane pesmi, ki so bile prej razsute po revijah, se nam nenadoma šele zariše njihova podoba, do zdaj latentna ali pa vsaj komaj opazna. Izid Piskove zbirke Upadla gladina je omogočil kritično ugotovitev, da njegova pesniška podoba, čeprav mestoma dovolj jasna, še ni dokončna, da ji manjka morda še marsikatera karakteristična črta. V Piskovih pesmih ni donečih besed ne zapletene filozofije o življenju: njegove pesmi v zbirki Upadla gladina so lirični dnevnik hotenj in sanj notranje razburkane mladosti. Pričajo o intenzivnem pesnikovem doživljanju ljubezni in slovesa in v nekaterih pesmih o nekoliko manj intenzivni pesniški upodobitvi, ki nosi predvsem v zgodnjih pesmih senzualni podton. Izraz Piskovih pesmi, ki imajo poudarjeno metaforo, temelji na tradiciji slovenske ekspresionistične pesmi.

Odmev na to zbirko je bil v kritični javnosti nenavadno dober. Ocene so izšle v Glasu (France Vurnik), Delu (Jože Snoj), Mladini (Rastko Močnik), Naših razgledih (Mitja Mejak) in v Novih obzorjih (Jože Pogačnik).

Z zbirko Upadla gladina je Bojan Pisk, kot kaže, izčrpal poezijo, katere ustvarjalni vir je erotični doživljanje. Za njim je torej obdobje, v katerem se je formiral in uveljavil kot pesnik. Zdaj je na začetku nove poti, ki je kljub pesnikovi kvantitativno dokaj skromni ustvarjalnosti že dovolj jasno usmerjena. Nove pesmi namreč razodevajo utrip pesnikove življenjske povezanosti s stisko sodobnega sveta. Zanimajo ga vprašanja svobode, poraza, vesti, negotovosti. Ta poezija je polna mračnih tonov, redki svetli pa so vendarle takšni, da podčrtujejo pesnikovo vztrajanje v danem življenju, a hkrati podčrtujejo tudi njegovo prepričanje, da se mora človek kljub vsem relativnim spoznanjem sam izkoptati iz svojih stisk. S temi pesmimi daje Bojan Pisk svoj odtенок slovenskemu liričnemu ustvarjanju.

STANKO ŠIMENC

V ZMEDENIH VRSTAH begamo ranjeni od neizstreljenih krogel, za nami pa ostajajo kot vgreznjeni spomeniki izdane sledi poguma.

Samo padli so zmagovalci. Mirni in nedostopni.

POD OKNI VISOKE, PRODANE HIŠE, ki smo ji dali nekoč s slastjo zanosa vsak zase isto ime, stojimo zaprti v njen hrapavi krog prezira, bolni vojščaki strasti in načel svoje zmage.

Stojimo pod okni posmeha otrok in vnukov in dvigamo k njim razbite medalje, kakor da prosimo svojo sodbo za milost.

LUBJE NAŠE ZAROTE
 odpada v tankih
 luskinah čakanja,
 pod njim smo načeti
 zavržene sle ubitih,
 ki dolbe v nas
 majhne zasute grobove
 prihodnosti.

ŠE SE PENI UPOR KRDELA
 z belih nozdrvi poraza.

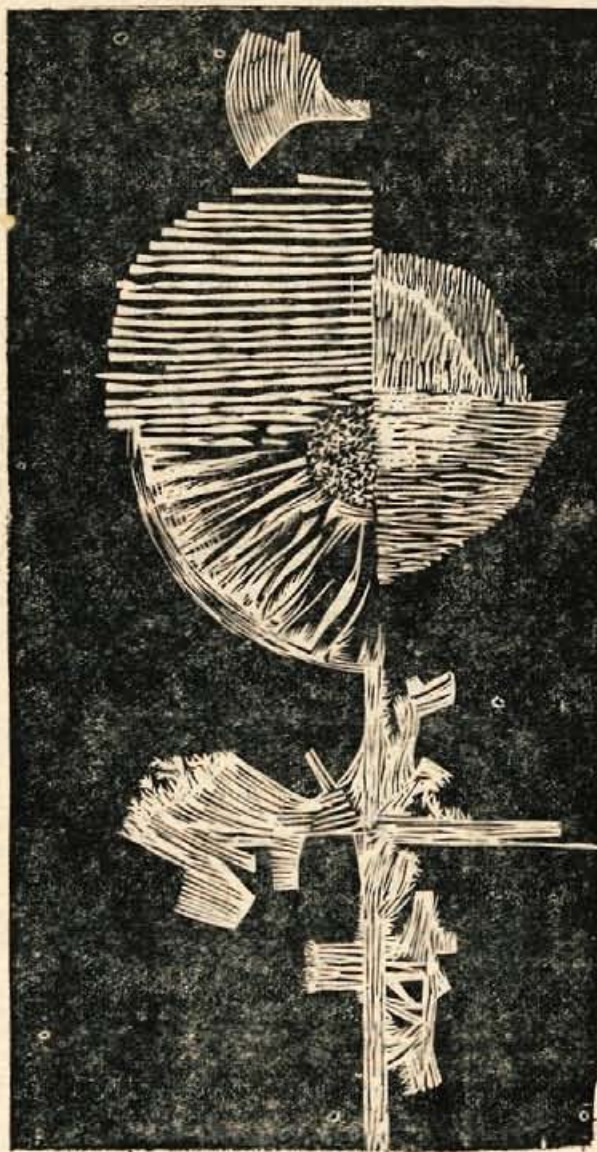
Drevesa
 na osojnih strminah čutil
 rastejo s krošnjo
 navzdol
 kot sidra ponosa.

Čez polje lepljivih ran
 naj pridejo mavrični hrošči
 po zlomljena vlakna strahu.

NE BOMO POGASILI OGNJISC
 svojih gomil.
 Dim naše odsotnosti
 naj vam počasi razpre
 nosnice
 v stekel smehlaj
 za poslednji pohod.

Ne bomo zagrebli žerjavice
 naših zased
 vse dotlej,
 da v hlastnem napadu
 pogina
 ne najdete trupel
 svojih nakan.

PLAZ OBLEZANOSTI KAMNOV
 v vrtincu poniklih vod,
 soteske pregnanih vrnitev
 za glad izhlapelih sonc.

ZGRBLJENA STISKA
 rojstva,
 vase potegnjena rast
 za polnoletje umikov,
 samoprevara čutil
 s pravico brezumja,
 drznost groze
 pred pragom odhodov
 in vselej
 razvpiti smisel
 izdajstva
 ob goltavem srdu
 plojenja.

BLIŽINE STVARI
 so nestrpnost
 daljav.

V upehani gneči
 prvin
 leži le ujetost
 oblik,
 ki beže.

Bližine stvari
 so meso
 in kopja
 daljav.

PRIHULJENI OGNJI
 semen
 vrtinčijo olje noči
 v tanka
 iskriva stebila
 sramu.

Med nami
 oprezajo
 grla kalic
 zaman
 za bégavim vonjem
 obljub.

Zaman
 nam žele
 vabilo odpora
 za zrelost predaj.

POKLANI GLASOVI
 vzdolž
 skalnih korit
 lobanje,
 v njih prede žeja
 bregov
 razsuto prodišče
 občutij.

Vsebolj
 postaja tišina
 s stisnjenim sumom
 prstov
 krvnik odločitev.

»Nekaj me žene k zapisu teh stisk«

Pisatelj Pavle Zidar

Rojen 6. januarja 1932 v Slovenskem Javorniku. Osnovno šolo obiskoval na Koroški Bell (1938—1944), srednjo pa na Jesenicah in v Ljubljani, kjer je 1953 končal učiteljske. Po maturi poučeval na osnovnih šolah po raznih krajih Dolenjske (Trebelno, Mokronog, Karteljevo, Orhoviča, Zagradec), nazadnje pa v Piranu. Zdaj je svoboden književnik. Izstopil je iz Društva slovenskih pisateljev, ker po njegovem mnenju društvo ne služi svojemu namenu in ne opravlja svoje dolžnosti.

DELO

MLADINSKO:

— Zdravko Slamnik: TONCKOVE SANJE. Pevniška pripovedka. Novo mesto 1955. Knjižnica Janeza Trdine 3.

— KONJIČKI. MK Ljubljana 1960. Najdljocca 8.

POEZIJA:

— KAPLJE OGNJENE. CZ Ljubljana 1960. Zbirka Feniks 10.

PROZA:

— SOHA Z OLTARJA DOMOVINE. CZ Ljubljana 1962.

— S KONJI IN SAM. CZ Ljubljana 1963.

— SVETI PAVEL. Roman. ZO Maribor 1965.

— JEM NJEGOVO TELO IN PIJEM NJEGOVO KRI. DZS Ljubljana 1966.

— KARANTANIJA. MK Ljubljana 1966. Izredni Zenit 2.

— OČE NAŠ. Roman. ZO Maribor 1967.

— BARAKARJI. ZO Maribor 1968.

— MARIJA MAGDALENA. ZO Maribor 1968.

Prvo pesem (Veter, naš prijatelj) je objavil v Mladinski reviji 1949/50 pod pravim imenom: Zdravko Slamnik. Pesmi je pisal v Nova obzorja, Besedo, Obzorik, Bore, Mlada pota, Našo sodobnost, Naše razglede, Revijo 57. Od 1956 dalje nastopa le še pod psevdonimom Pavle Zidar. Po letu 1962 piše izključno prozo; posamezne novele in odlomke iz romanov objavlja v Naši sodobnosti, Naših razgledih, Novih obzorjih, Sodobnosti, Problemih, Objavah in v Dialogih. V knjigi SLOVENSKA KNJIŽEVNOST 1945—1965, prva knjiga, SM Ljubljana 1967, je Matjaž Krmeč označil Zidarjevo delo v poglavju Socialnokritična in druga prenovljenega realizma (str. 319—323).

Ko sem zvedel, da hodi Zidar že dve leti pisat iz Pirana v Kobarid, kjer ima, kot pravi sam, provincialni mir, ki da je sicer značilen za vso našo ljubo Slovenijo, se mi je ponovno potrdila misel, da so možnosti slovenskega pisatelja po oplajanju s svetom silno omejene. Nobena umetnost, in tako tudi literarna ne, pa se ni iz ozkosti prikopala do širokih obzorij. »Rad bi se razgledal po svetu, potoval bi rad, posebno v Ameriko,« je povedal Zidar, »a zame ni štipendije. Preprosto ni. Za vse ni tako.« Z lastnimi dohodki si kaj takega seveda ne more privoščiti. Svoboden književnik, kot je Zidar, se pravi pisatelj, ki ni v službi in se preživlja s pisanjem, mora trdo delati, če hoče živeti, posebno če mora rezati kruh še trem otrokom.

Zidar je živahen in oster sobesednik. Misli kar bruhajo iz njega. Če uporabim sablonsko, že nič kolikokrat tudi po nemarnem uporabljenemu znaku, moram zapisati, da je Zidar kot pisatelj sredi našega življenja. In to ni majhna stvar. Posebno še zanj ne. Nikomur ni všeč in brc je dovolj od vsepovsod, uradnih, domačih, slovenskih. Zdi se, da mu ne bom krivičen, če si sposodim za oznako njegovih pisateljskih pobud Cankarjeve besede: »K delu me najbolj podvija — jeza. Politične in literarne oslarije zapeljejo človeka k pisarjenju, da si srce ohladi.« Toda to je samo del resnice o Cankarju in tudi samo del o Zidarju, vendar je ta del skupen obema. Kdor se bo potrudil prehoditi Zidarjevo pisateljsko pot od Sohe z oltarja domovine do Marije Magdalene, bo pritrtil. Je pa še nek svet v Zidarjevi prozi, ki se ga ne dotikajo ne jeza ne nespoštljivost, ne cinizem in ne pikrost — to je svet njegovega otroštva. Ta ni stkan iz tistih solzavih in pocukanih dogodivščin, kakršne so lastne slabim piscem, Zidarjev svet otroštva je grenko-sončna podoba otroka iz socialnih nižin, že vnaprej odrinjenega od velike sklade in po nepisanem zakonu življenja določenega za samorastnika. V ta svet otroštva se Zidar vrača in se zanj bojuje, da ob materi doživi očiščenje. »V nas je hrepenenje in spominjanje,« pravi v Barakarjih. »Nekateri sicer označujejo take, ki hrepenje in se spominjajo, za starce, za ljudi brez moči, jaz pa mislim, da je ta pogled nazaj predvsem želja po čistosti, po lepoti in pravičnosti.«

O naši publicistiki, zlasti o tisti na kulturni strani Dela, je Pavle Zidar razočaran. »Sploh me ne ocenjujejo,« je razlagal, »če je le mogoče, pa me zmolčijo. In ne samo mene!« Zidar pa ima močno oporo v občinstvu; berejo ga. Ve, da ne piše v prazno, stenam, samo za knjižne police, za literarne kritike in zgodovinarje. Prodreti danes v slovensko publiko pa je velika stvar; to ni dano vsem, ki pišejo. In Pavle Zidar je med našim beročim občinstvom že ime.

»Načrti? Zanje nisem v zadregi. V naslednjem tekstu, verjetno bo roman, se bom spopadel s svetom nekega zločinca. Kot za vse svoje dosedanje pisanje, bom uporabil za osnovo resničen dogodek. V dnevniku je pisalo, da je nek fant zadavil sedemdesetletno staro. Bilo mi je omogočeno, da sem prebral celotno sodno razpravo o tem zločinu. Tudi s fantom sem razpravljaval v zaporu. Pogovor je bil strahoten. Tri dni po njem nisem spal.«

V Kobaridu se rojevajo nove strani slovenske literature.

STANKO SIMENC

Oče naš

Odlomek

— Dostil

Polkovnik trzne z obrazom in se začudeno razgleduje okoli sebe. Debevc pa se krade s pogledom v desno.

— Kdo ste? Kaj hočete? zabega z vodenim pogledom polkovnik.

— Avtor sem, se spet zasliši tuji glas, in hočem, da prenehata!

— Kateri avtor? vpraša polkovnik in napenja sluh.

— Pisatelj Zidar!

— A? Kaj, kaj pa imajo, čakajte no, in polkovnik vstane, kaj pa imajo ti pezdeti ukazovati preiskovalnim organom? Dovolite, stopa nasproti, pa ja vi teh stvari... ne pišete, pa ja vi...? Čakajte! Ven! Marš!

— Ne, nikamor ne grem! Mi pezdeti nočemo, da nas vidva umesita v svoj kruh! In to, kar sta doslej počejala, to obtoževanje ni nič drugega kot speljevanje bravcev, da se izrečejo ali za vas, tovariš polkovnik, ali za vas, Debevc. Mi pa imamo tega izrekanja dosti. Izrekamo se že od Trubarja dalje. Že od matere dalje postajamo pripadniki, fanatični branitelji slovenstva, in branimo predvsem tisto, kar nas je zmeraj le pogubljalo. Nikoli nismo zagovarjali in branili svojih misli, ampak tuje! In vsi slovenski učitelji so svoje učence le zasužnjevali, zato hlapčevstvo še zdaleč ni lastnost oziroma zgodovinska posledica, ampak končni lik naše pedagoške znanosti. Ali naj se potem čudimo, če že vsak hlapčič hoče svojega hlapčiča? Ali naj se potem zgražamo, če zraven svojih misli ne trpimo misli drugega. In da se kar naprej sumničimo in proglašamo za izdajavce?

— Pokažita mi, vidva, na svetu narod, ki ima še toliko izdajavcev kot slovenski! Težko ga bosta našla. Se teže pa bosta našla manj hvaležne učence, kot smo mi. In če bosta vpraševala dalje, zakaj, in če bosta vpraševala samega učitelja, zakaj, vama bo odgovoril, da je reševal in samo odreševal učence hlapčevstva — da, odrešil jih je enega, da jih je pridobil za drugo, svoje. Odrešeništvo, to je tisto, kar se igramo! Toda odrešujemo z žrtvijo ali z besedo samo, naš, slovenski odrešenik ne more brez pripadnikov! In zaradi teh se tudi vsaka žrtev izrodi.

— Kar mir, tovariš polkovnik! Pod tem pesom nastajate, ga slišite! Nobenih žrtev ne maram; okoli nobene se ne bom zbiral in prisegal nanjo! V opreznost do vsega, kar sem slišal, pa me silil tudi Debevcov ugovor. Zakaj če je eno in drugo res, kar sta zatrjevala in po vsej verjetnosti je, je moja in bravčeva dolžnost, da prenehamo s pripadništvom vsaj tokrat in da ne pripadamo ne vam in ne Debevcu. Oba nas silita v vero, ki ni naša. Vas, tovariš polkovnik, je vaša vera dvignila in ste oblast, Debevc pa njegova pogubila in je žrtev. Jaz pa se obema odpovedujem, obema porivam v naročje svoj ne. Dovolj naj bo tega pogubljenja sinov po očeti in dovolj tega zapletanja in vmešavanja v žrtve in besede, ki jih ne razumemo! Dovolj ste nas morili in izsiljevali, da smo sleherna usta, ki niso govorila naših besed, proglašali za izdajavska usta. Vidva kar govorita, toda vedita, da v veter. Poznamo vaju, če nista oblast, sta pa žrtev, oba pa sta nasilnika, in nasilnika tudi, če sta žrtev.

— Slišite, tovariš Zidar, stopite no bliže! ponuja polkovnik stol. Usnev na polnih ustnicah ga izdaja, da sem mu že dolgo znan.

— Ne morem, odgovorjam, tudi jaz ves v sumnji, da mi bo prav takšen tip preiskovavca kmalu usojen.

— Le brez bojazni, prijazno nagovarja polkovnik, povedali nam boste le, kje ste to slišali, pobrali; to ni vaše; vi ste sicer zadnje čase precej odrezavi, kadar se ga nasekate, ampak tole, da se morate odreči pripadništvu nam in onim, je pomignil proti Debevcu, to ste pa le nekje pobrali. Kje, a? Pri Pirjevcu, Kocbeku?

— Ne pri enem ne pri drugem, tovariš polkovnik!

— Kaj pa pravi Dane Zajc na vse to? Ali pravi kaj?

— Dane Zajc piše pesmi.

— Ze mogoče. Ampak takrat, kadar se zarivata v Sestici v kot in pijeta. Takrat ja tudi kaj klepečeta!

— Ze mogoče.

— Ne bodite cinični, Zidar! Dobro veste, da niste ange! Poglejte! Polkovnik je odprl starinsko omaro in izvlekel iz množice dosjejev dva izredno zajetna.

— Pavle Zidar! je tresčil z njima po mizi. Ali vidite? To pomeni, se je zazrl vame, da sva lahko vsak hip v neprijetnih odnosih. Dve vrstici na dopisnici, in že ste tu.

— Pa kaj, bom potlej kaj bolj vedel, kaj sem se pogovarjal s Pirjavecem ali Danetom Zajcem?

— Vedelil je poočital polkovnik, nihče vas ne sili, da kaj veste; če pa se premislite, vam bo družba hvaležna, marsikaj smete pričakovati od nje. Imate otroke, ženo, ki je srčna invalidka, nje. Imate prave strehe nad glavo nimate, za prijatelje pa imate samo pse. In povsod, kjerkoli ste doslej službovali, ste si nakopali same težave. Ne vem, kaj je na vas, ampak po mojem imate talent za ustvarjanje sovražnikov. Na vseh šolah so vas ovajali; zdaj da ste prenapeti in domišljivi, zdaj da ste grobi in psihopatične nravi, pa da ste pijanec, in celo za v norišnico so vas že predlagali. Vaše pisanje pa vztrajno proglašajo za laž. V slovenski literaturi in za navaden Millerjev ponaredek. Skratka, nič dobrega o vas, ne od tam, kjer ste rojeni, ne od tam, kjer ste zdaj. Kaj porečete?

— Kaj porečem? Če vas prav razumem, ste vi tista družba, ki mi bo hvaležna za vesti o mojih prijateljih, o njih pa nimam povedati nič takega, česar bi vi že ne vedeli. Drugič: za otroke in za bolno ženo od take družbe, ki zahteva, da izdajam svoje prijatelje, nočem ničesar. Če pa so tista družba učiteljji, ti neomadeževani liki, krizanteme, če so ti ta družba, ki mi bo hvaležna, potem dovolite, da še enkrat rečem ne. In zakaj, tovariš polkovnik, bi moral jaz ugibati, čemu so nerazpoloženi do vsega, kar storiš ali česar ne storim, ko vi vse to natančneje veste, ko ste o njihovem nerazpoloženju tako rekoč seznanjeni iz prve roke — iz njihove.

— Pri vsem tem me moti le eno: kadarkoli sem s kom od teh, ki me ne trpe, sedel na štiri oči in prestavljal slovenski svet v razumnejše lege, sem v vsakem začutil tovariša, ki me razume. Kdo in kaj jih je uklonilo že drugi dan, da niso bili več to kakor včeraj, na to bi mi morda znali odgovoriti vi, ker ste družba. In še, sodeč po tem, koliko umazanije so izcedili iz mene, jih je moral nekdo spodbujati, in očitno, tako vidim, tako slišim, samo vi.

— S takim vencem grehov okoli glave me ljudje zares ne morejo ljubiti ali jemati resno. Da, človeku, ki postaja s svojim delom neki družbi neprijeten, se je treba upreti, ali pa da ga kakor mene spodbujate k premišljevanju in mu z levo roko kažete zaklade, če ... Biti gluhi in nem za to bogastvo in vztrajati pri tistih karakteristikah pa pomeni doživeti konec, kakršnega ste namenili meni: s tem, da me proglašate za psihopata, pijanca, norca, krhate mojemu delu ostrino, ki je nevarna vam. Pristati na vašo hvaležnost pa bi pomenilo v bistvu: splaviti svojega duha.

— Seveda obstoje razlike med tistimi, ki ne prenehoma splavljajo, in med onimi, ki jim prite na glavo amoralnost. In te razlike se bodo pojasnile; ne zdaj in tudi ne še jutri, in tudi meni ni za zdaj ali za jutri. Od blizu sem videl, kako se pišejo zgodovine. Zato v te laži ne verjamem, ker je tudi to navadno hierarhično lišpanje živih in mrtvih. Jaz verjamem samo v vstajenje besede, v njeno življenje (v klas in kruh).

— Ampak, Zidar, je brskal polkovnik po svežnju, kaj pa se toliko perete. Glejte: kriv, kriv, kriv, kamor pogledam, je prelagal liste, kriv, kriv in kriv, so mu drseli listi iz rok.

— Na to, tovariš polkovnik, se ne dam več ujeti. Če sem torej kriv, sodite! Čemu bi se moral poboljšati tako, da bi se sam prisilil v molk, pridnost, poslušnost, v strah in obup. In to samo zato ker ste iz velikodušnosti nehali pregon. Hvala zanjo! Gre vam za deset let molčanja. Mojega molčanja. Biti tiho in se izvetriti v molitvi, to je vse, kar mi dajete. To hočete od mene. In da v tem kretenskem vzdušju občepim do svoje smrti. Ne, tovariš polkovnik, jaz hočem kazni!

— Skoz in skoz samo meditirate, je otresel lase polkovnik, namesto da bi odgovarjali na vprašanja. Čas imamo, ukvarjati se na tak način z vami! Vse povsod vidite samo nas. Vse povsod samo nas občutite. Mi, mi smo krivi, da vas niso trpeli, kjerkoli ste službovali, mi spet, da je vaša literatura millerščina. Spomnite se no še česa!

— Vem, tovariš polkovnik, kako je tatu, kadar ga primejo za prste. Ampak za prste! Hoče jih skriti. In če to ni moč, jim že najde kakšen izhod. Mi boste že oprostili: ujel sem prste! Da so bili ti prsti predrzni, zlohotni, nevarni, o tem ni dvoma; povzročili so mi gorje, o katerem sem vam natančno spregovoril. Kako so se mi ti prsti približali, to me niti ne zanima. Kot ne tata, če se mu posreči odnesti plen. Če pa se mu to ne posreči, se bo vsak tat žrl, zakaj je stegnil roko tako in ne tako. In zraven še misli, da se obupno trudite svoje prste zagovarjati, ker ste si jih opekli vi in ne jaz; in ker jaz ženem preplah, se seveda najlaže ubranite javnega mnenja tako, da še sebe proglašate za okradenega. In tako stojiva naenkrat pred pričamj dva, oba okradena, ampak česa — no, kdo bo prišel na dan z besedo? Nihče, kdor je pameten!

— Da, to je del vaših metod, kako zlomiti človeka, ki prevzema pobudo kot žrtev. Vsak, ki količkaj diši kot žrtev vas, vsakega takega je treba sprovcirati, da začne prej ali slej žreti lastno govno; samo taka žrtev ni nevarna. Je le uboga para, ki se ni znašla v življenju. In vse je spet čisto na vse štiri strani sveta.

Polkovnik se je svilen o smehljaj. Prsti, trdi kot vosek, pa so tolkli po mizi takt.

— Vidim, je spregovoril in prelozil roke, da ste nepregledni v domišljiji, sibirski tundra ste. A recimo, recimo, da je vse to res, kar ste mi tvezli, no, ali ne bi bil za vas že čas, da se enkrat pošteno razgledate po zemljevidu svoje duše. Kot vidite, so naše meje zidovi, ne boste ušli. Ali poginiti ali z nami?

— Poginitil!

— Vidim, tovariš Zidar, da se morava res kma. lu srečati. Videli boste, da bo potem vse dobro, vse v najlepšem redu. Glejte, je pokazal na Debevc, delo imam še!

Mislil, da sem mu pokimal ali nekaj podobnega.

V zasliševalnico se je že motal mrak. Pisalna miza, za katero sta sedela polkovnik in Debevc, se je sicer še zmerom odbijala od pozne popoldnevne svetlobe. Omare in druge mize v ozadju pa so se že stapljale z nitratno sivino in mehčale svoje trdne oblike.

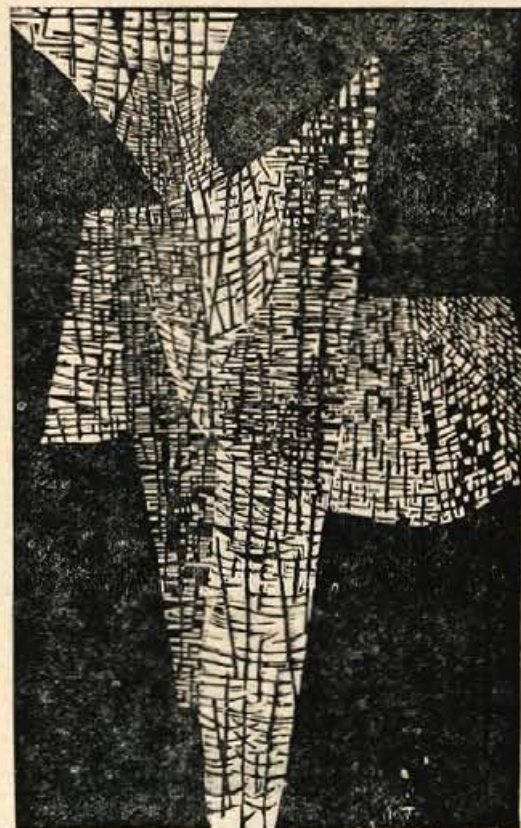
Polkovnikov obraz je bil teman, še je bilo na njem razločiti usta in oči, toda ko je zehnil, je mračna odprtina ust še dolgo potem kakor madež plavala po celem obrazu.

Debevc je grobo strmel predse. Lica so se mu razcvetela papirnato rumeno. Ubadal se je z mučnim občutkom, da še ni vsega povedal, da ni izrekel tistega, kar bi ju, njega in polkovnika zblížalo. Cutil je, da ni lažji po tem zasliševanju, ampak težji in da je nesporazum med njima zato, ker mu ni znal povedati tistega.

Vzravnaval se je in se zagledal v polkovnika, ki ga je medtem že popolnoma načel mrak in je razpadal pred njim kakor v zemlji, ter olajšano rekel: — Mislil, da se nisva razumela.

Razpadajoča mrliška gmota je oživila in rekla nazaj: — O ja, razumem vas, samo ne tako daleč, kot bi si vi želeli. Če bi vas tako, potem jaz ne bi bil več jaz in kaj lahko bi vloge zamenjala. Ne smem vas razumeti, če naj ima to zasliševanje kak smisel.

— Prav to, tovariš polkovnik, je oživel Debevc z mračno mehkim glasom, prav to čutim, da to zasliševanje nima smisla, nobenega, da je prazno. Da zapravlja, čas, da ... Čujte se je presedel na stolu in prevrgel nogo čez nogo. Jaz vas razumem, da drugače ne bi moglo biti, kot je bilo, morali smo se iztrgati kot zveri: predolgo smo se zatajevali. Ampak ne, prosim vas, nikar zdaj preslišati tudi poraženega! Verjemite mi, da bo iz te krvi vstal tisti svet, ki bo moral biti pravičen eni in drugi strani! Ali pa ... Ali pa se bomo ponavljali toliko časa v uničevanju, je govoril z bolečimi usti, dokler nas ne bo konec in bo spet tujec v hiši. Temno rjav mrak se je kot govedo razmikal po zasliševavnici. Jokajoča mehkoča je grabila Debevcovo grlo

Grafike v tej številki
so delo Štefana Simoniča

in oči. Bil je zbit, uničen; odpovedala sta mu duša in telo.

Polkovnik se je šumno dvignil. Koraki so se docela udušili v gostem mraku. Sel je prižgat luč.

Svetloba se je razpršila kot curki vode. Mehko je oblivala stene in predmete v sobi. Spet je vse oživel pod prosojno plastjo rumenila; človek ni bil več samo glas, ampak je imel spet noge, roke in lačen obraz.

— Dosti bo za danes! je rekel polkovnik in kakor gospodična pognal številčnico telefona. Kolesce je nekajkrat zapredlo kot mače. Iz slušalke je zaprasketal glas. Polkovnik se je spuščil in pritisnil slušalko na lice. Ko so motaje čez trenutek prenehale, se je iz slušalke začel zlivati glas kot iz pipe. Polkovnik se je zvedril in se obregnil z uhljem ob slušalko kot ob črn žamet.

Z bisernim glasom, z glasom svojih lepih zob, je zapovedal, da naj pridejo po Debeveca.

— Tako, je rekel kratko in počasi odlagal slušalko. Odsotno je prebiral Debeveca, kakor da se poskuša še česa spomniti. Kakor utopljenec je strmel iz svojega togega premišljevanja, le brada je čvrsto in neodjenljivo poudarjala svojo odločnost, misliti, kakor je mislila.

V to odpočivanje ga je dolgo klicalo slabotno trkanje po vratih. In šele ko se je jel Debevc nemirno ozirati, je polkovnik slišal in hitro dahnil svoj odsotni ja.

Ječar Just, zmeraj vesel, zmeraj izbuljen iz svojega telesnega debela je previdno postal med odprtimi vrati. Na polkovnikov nasmeš je tiho vstopil, potipal s pogledom Debeveca in potem zelo prijazno še polkovnika. Po njegovem je bilo videti in čutiti, da je poteklo vse v najlepšem redu.

In tako je tudi bilo.

Čez nekaj trenutkov sta Debevc in ječar Just že koračila po sodnijskih hodnikih. Seveda je moral Debevc prestati še Justovo zasliševanje. Na kratko se je hotel otesti vsiljivo natančnega Justa, a se mu ni posrečilo. Z vsem je moral na dan še potem v celici, kaj se je godilo v zasliševalnici »Debevc contra polkovnik«.

Just ni mogel verjeti, da Debevc ni ničesar priznal; ni mu šlo v račun, da je zmagovitemu polkovniku mogoče celo ugovarjati; prosim, in to polkovniku, pred katerim je sam Just, ne dolžen ne kriv, izjecljal, da obžaluje, ker je bil predvojni ječar, prosim, in prekletu se je moral izklesati, da je dobil službo sodnijskega prolehtarca.

— In nisi rekel, ne da si bel, ne da si črn, je visel Just čez naslon stola kot ogromen jezik, strmeč v Debeveca, ki je hotel večerjati. Nič nisi priznal: ne da si bil belček, ne da si bil črnorokec in tako naprej? Nič?

Debevc je samo naveličano odkimaval in za jel z žlico.

— In upal si si reči, da talci niso samo fašistične žrtve, ampak tudi naše, ga je spremljal Just s svojimi rdečimi očmi prav v usta.

Debevc se ni več zmenil zanj. Tiho in mirno je jedel in se ukvarjal predvsem z žlico.

— Fant, ti boš nosil posledice, je kimaje žlobudral Just, ti ne poznaš teh gadov! To niso gospodje, ki lajšajo svojo vest v cerkvi. Se rož ne marajo v kancliji. Ne morem reči, da so slabi, če jim priznaš, če jim seveda vse poveš. Debevc, jaz že vidim vrvi! Ti bi moral vse po vrsti povedati. Glej, jaz sem bil po vojni fuč, ko me pokličejo! Oštejejo me, da sem ranjko mater videl. Si bil ječar, vprašajo? Bil, priznam. Ali veš, da si nedolžnim kratil svobodo? Jaz, jim odgovorim, sem spolnjeval samo zakon. No, kje je ta tvoj zakon vprašajo? Ni ga, reko! Ne bo ga! Nikoli! Fant moj, in res ni več tistih, ki so rože duhal! Če bi tistim priznaval tako kot tem, bi bil že zdavnaj zašit ko ruski škorenj. Ti pa so me vzeli nazaj.

Debevc se je bil rahlo oznožil. Ves obraz se mu je omehčal od jušine pare. Pore na obrazu so se žgačljivo odpirale in po čelu je začutil kot las drobne sledi.

— Kaj praviš, a? ga je cukajoče povprašal Just.

— Jaz sem že vse povedal, je rekel mirno Debevc, se vzdignil z dolenjega pograda ter odložil menažko na mizo.

Hlad s sten mu je že položil roko na život.

— Debevc dragi, je Just skušal nekako predramiti stoječega in obotavljivega Debeveca, oblast je za to, da jo ubogamo!

Debevc se je od novega prijema hladu stresel. Segel je po suknji, ki je visela s pograda, ter si jo razvlekel po ramenih.

— Tako, kot sem rekel, mislijo še bolj študirani od naju, ga je poskušal Just zaplesti v pogovor. Doktorji so, pa ubogajo. Vozil sem se z enim takih, igre je pisal, take: grof, kraljica, Marx, Lenin. Ko sem mu povedal, kje sem v službi, mi je od postaje do sodnije nesel kovček. Ej, je rekel, že res, da sem starejši, zato pa močnejši! In še danes vidim, ko berem časnike, kako pametno piše in ubogal!

— Debevc, Debevc, ko bi ti ubogal polkovnika in povedal vse po vrsti: to, to, to; jutri ti je odpuščen. Jutri greš! Veselo! je kriknil Just in sopel kakor kaj predrtega.

Debevc pa ga ni več slišal. Prisljanjal je čelo na gornji pograd in s pogledom drsel po sebi. Zanašati ga je začelo v sen.

Začel se je tudi ovedati čudnega poigravanja časa z njim ali kaj. Na karkoli v življenju je prisegel in katerokoli pot je že hodil, je prisegal narobe in hodil proti sebi. In bolj ko so ga okoliščine prepričevale, da ni v zmoti, tem huje je bil v njej in zmeraj na strani, ki je izgubljala.

Kako ves je bil tudi danes v občutku, da ga polkovnik razume, in ga je, ko pa se je tega začel zavedati tudi z mislimi, je bilo po njem — tako ga namreč ni smel.

Čudno, je bezala boleča misel za možnostmi, ki so se mu izmuznile v življenju; gledal jih je in se jih spominjal; vse, vse, je videl zdaj, je bila igra ena proti deset, toda njegova deset je zmeraj padla.

Grenil se je s svojimi izgubami in razvozlaval usodnostne misli; da, bile so svet zase, in videl je, da je njegov svet, ki je bil čistejši, pravičnejši, zmeraj podlegel nasilju, grozovitosti — to je, tisti »eni«.

Bilo mu je še bolj mraz in tema, ko se je prepoznal. Občutil je, da iz vsega tega ni več poti in da je njegovo življenje dokončno zamelo, da je presahnil; živetí sicer sme še, toda dotikati se česa v tem življenju nič več.

Ječar Just je opustil namero, da bi mu znova začel zabčevati, naj prizna. Očital pa si je tudi tisto »doktorsko« primeru, ker je bila le preveč cukrasta; zdaj je namreč imel boljše, o fejš fantih, a je odnehal. Debevc se mu je le videl preveč zdelan in nekam prestar za nasvete. Just je nemarno vstal s stola kakor z ženske, uščipnil z dvema prstoma rob menažke, zapihal v padajoče lase na čelu ter odšel. Na hodniku so se mu potem še nekajkrat raztresli ključ v rokah, potem pa so zadoneli njegovi težki koraki, ko da odhaja v večnost.

Debevc se je ves drgetajoč vzpel na pograd. Vzdihoval je nametal čezse odeje in se počasi prislonil ob zglavnik kakor riba ob črno skalo. S hodnika je še zmeraj odmevala večnost. Prisluhnil ji je, dokler ga ni speljala s seboj v temo.

— Ampak to šele bo, je še prepoznal misli in v nekakšnem cikcaku potonil v sen.

In to zadnje, kar je videl ta trenutek, drseč v sen, se mu je res izpolnilo čez pet let. Edino v vsem njegovem življenju.

SNOVANJA — posebno kulturno rubriko GLASA ureja uredniški odbor Kluba kulturnih delavcev v Kranju: Milan Batista, Dušan Ogrizek, Bojan Pisk, Stanko Šimenc, Albin Učakar, Crtomir Zorec in Olga Zupan. Odgovorni urednik Bojan Pisk. Lektor Stanko Šimenc.